

DE COLLECTIE J.J. TIELE

EEN HISTORISCH DOCUMENT

DOOR VERONIQUE BAAR

‘In ons klein Nederland, waar alles langzaam tot stand komt, zijn er nog niet veel groote verzamelingen in vergelijking van landen als Frankrijk, Engeland, de Vereenigde Staten. [...] Toch zijn er in de laatste jaren eenige bekende verzamelaars van moderne Hollandsche kunst in Nederland verzezen. [...] Bekend in de eerste plaats is de collectie Mesdag, die evenwel voor een groot gedeelte Fransche kunst bevat. Zeker komt na deze, met de weinige anderen die van belang zijn in ons land, die van den Heer J.J. Tiele te Rotterdam, wiens portefeuille aquarellen o.a., reeds sedert jaren stof gaf tot sommige der fraaiste en meest belangwekkende kunstbeschouwingen van Pulchri Studio en van Arti et Amicitiae.’¹

Het bovenstaande werd in 1897 opgetekend door de graficus, collectioneur en schrijver Philippe Zilcken (1857-1930). Het is een citaat uit de beschrijving van de collectie overwegend Nederlandse aquarellen, tekeningen, etsen en schilderijen van de Rotterdamse tabakshandelaar Jacobus Johannes Tiele (1835-1911), een beschrijving die besteld kon worden bij de Vereeniging tot Bevordering van Beeldende Kunsten. Zilcken, die overigens geen bewijsbare persoonlijke contacten gehad lijkt te hebben met Tiele, roemt hierin de manier waarop de collectioneur zuiver naar eigen smaak aankocht en prijst zijn vroege belangstelling voor kunstenaars die pas later door een groter publiek gewaardeerd werden.²

Tiele was een actief en betrokken verzamelaar en zijn collectie stond goed aangeschreven. In zijn verzameljaren, van ongeveer 1880 tot 1900, was hij kunstlievend lid van het Aesthetisch Genootschap en de Rotterdamsche Kunstkring. Daarnaast was hij betrokken bij de Rotterdamse Academie van Beeldende Kunsten en Technische Weten-

schappen, stelde hij veelvuldig aquarellen of schilderijen ter beschikking voor kunstbeschouwingen en tentoonstellingen en schonk hij werk aan Museum Boymans (zoals het museum destijds heette). Buiten zijn woonplaats Rotterdam was hij onder andere kunstlievend lid van Arti et Amicitiae in Amsterdam en zat hij een jaar lang in de aankoopcommissie van de Vereeniging tot Bevordering van Beeldende Kunsten, de vereniging die een jaar later bovengenoemde collectiebeschrijving zou uitgeven.

Deze beschrijving betreft slechts twaalf werken van een collectie die uit ongeveer honderdveertig kunstwerken bestond, onder te verdelen in een aantal groepen.³ Onder de meer traditionele kunstwerken, een kleine groep, vallen aquarellen van onder andere David Bles en Alexander Bakker Korff. Kunstenaars uit de Haagse School waren beter vertegenwoordigd, met ongeveer veertig aquarellen en schilderijen, waaronder werk van Willem Maris en Anton Mauve. Een verwaarloosbaar deel werd ingenomen door symbolistisch getinte werken van Jan Toorop en Floris Verster. Verreweg het grootste deel van de collectie (ruim vijfenzeventig aquarellen en tien schilderijen) bestond uit werk van de zich destijds duidelijk als de nieuwe generatie profilerende Haagse en Amsterdamse kunstenaars, onder anderen George Hendrik Breitner, Suze Bisschop Robertson, Menso Kamerlingh Onnes, Willem de Zwart en Isaac Israëls.

De collectie Tiele was, ondanks de bekendheid die ze genoot, geen lang leven beschoren; in 1907 viel ze op een veiling uiteen. Slechts een handjevol werken is uiteindelijk in openbare collecties terechtgekomen wat, onder andere, de geringe huidige bekendheid van de collectie verklaart.⁴ Als Tieles naam al in de hedendaagse literatuur over de verzamelgeschiedenis in de tweede helft van de negentiende eeuw voorkomt, worden vaak alleen Zilckens opmerkingen over het vooruitstrevende karakter van de collectie overgenomen, terwijl die niet geheel juist zijn. In Rotterdam, waar Tiele tijdens zijn actieve verzamelperiode woonde, kon op het gebied van de contemporaine kunst zowel een conservatieve als een vooruitstrevende tendens onderscheiden worden en Tieles collectie viel niet duidelijk onder de laatste. In zijn verzameling zijn beide aspecten vertegenwoordigd en merk-

waardig genoeg is juist dat de reden waarom de collectie een plaatsje in de kunstgeschiedschrijving verdient.

Makelaar in tabak

Jacobus Johannes Tiele werd geboren in Leiden. Hij was de vierde zoon in een sterk cultureel georiënteerd, remonstrants gezin. Zijn vader, Cornelis Tiele, was zoon van een Amsterdamse hoogleraar Nederlands en geschiedenis en beoefende zelf het beroep van boekhandelaar en boekdrukker. Jacobus en zijn broers en zuster waren dus al jong omgeven door allerhande literatuur. De beroepskeuzes die de kinderen maakten, zijn dan ook niet verwonderlijk.

De oudste zoon, Cornelis Petrus, werd hoogleraar in de theologie en de volgende, Pieter Anton, verwierf belangrijke aanstellingen aan de universiteitsbibliotheken te Amsterdam, Leiden en Utrecht.⁵ De twee jongsten, Marinus en Jacobus, volgden eerst een andere weg: ze werden tabakshandelaar. Hun culturele interesse uitte zich later in de aanleg van een collectie eigentijdse kunst. Beide broers worden nog al eens met elkaar verward. Marinus bezat naast ongeveer honderdvijftig hedendaagse schilderijen, tekeningen en aquarellen ook een handjevol sculpturen, in tegenstelling tot Jacobus. Bovendien bezat hij meer werk van buitenlandse kunstenaars en hing een deel van zijn collectie op Deli, waar hij regelmatig woonde.⁶

Behalve de gebroeders Tiele waren er in de negentiende eeuw meer tabakshandelaars die kunstverzamelingen aanlegden. Dat heeft natuurlijk alles te maken met het economische succes van de tabakshandel in de laatste decennia van de negentiende eeuw. Een succes dat nauw samenhangt met de activiteiten van de Deli Maatschappij, opgericht in 1869. De grondlegger van deze maatschappij, Jacobus Nienhuys, bezat een aanzienlijke collectie. Ook Eppe Roelfs Harkema, die een tabakshandel had in Amsterdam, en de Rotterdamse tweeling Antonius en Hermanus van Beek, met hun tabakszaak gehuisvest in Rotterdam, kochten regelmatig werken aan.⁷

In eerste instantie ging de belangstelling van Jacobus Tiele helemaal niet uit naar de tabakshandel. De jonge Tiele wilde kunstschilder of 'kunstkooper' worden, zo verhaalt Zilcken. Toen zijn ouders in 1847

overleden, was hij echter pas twaalf jaar oud en kon hij dergelijke beslissingen nog niet zelfstandig nemen. Tieles oom, boekhandelaar en uitgever te Amsterdam, bood hem tijdelijk onderdak en hij zal zijn neef geadviseerd hebben een beroep te kiezen dat meer financiële zekerheid gaf. Tieles verlangen op enigerlei wijze met kunst bezig te zijn, was hiermee echter niet verdwenen.

Als bediende in een tabakszaak te Zutphen startte Tiele zijn werkzame leven. Niet lang daarna, in 1857, kwam hij in Utrecht bij de leermeester Jacobus Marinus van Olst terecht, die een kleine collectie schilderijen bezat. Deze had hij verworven door zakelijke contacten. Een aantal Belgische kunsthandelaars kwam eens in de zoveel tijd bij Van Olst met schilderijen verpakt in kisten, liet vervolgens de werken bij de tabakshandelaar achter en kreeg in ruil daarvoor grote hoeveelheden rookwaar, die in de lege schilderijenkisten de grens over gesmokkeld werden. Op die manier verwierf Van Olst onder andere werken van Willem Roelofs en Johannes de Haas, een voorloper van de Haagse School.⁸ Af en toe mocht Tiele de werken naar eigen inzicht verhangen en soms tekende hij ze na, schrijft Zilcken. De leerschool bij Van Olst bleek derhalve goed voor een verdere culturele stimulans, maar leverde ook datgene op waar Tiele voor gekomen was. In 1862 werd hij niet langer als bediende geregistreerd maar als 'tabaksverkoopster'. Kort daarna vestigde hij zich als 'makelaar in de tabak' in de handelsstad Rotterdam.

Tieles (financiële) omstandigheden werden steeds rianter. Er stonden volgens Zilcken diverse reizen 'voor zijn werk' op het programma, onder andere naar Italië en Rusland. Wat hij daar aan kunstschaten zag, met name in Italië natuurlijk ruimschoots in het openbaar aanwezig, vergrootte zijn belangstelling voor kunst in het algemeen. Het zal aan het einde van de jaren zeventig geweest zijn dat Tiele begon met het verzamelen van Franse kunst. Het is niet ondenkbaar dat hij, voor de aanbidding van tabak, ook in Frankrijk kwam; naast ondermeer Duitsland en Nederland waren ook België en Frankrijk belangrijke afzetgebieden.⁹ Al snel, in ieder geval in 1885, schakelde Tiele om onbekende redenen over op werk van Nederlandse kunstenaars. Op dat moment was hij woonachtig in Rotterdam. Alhoewel Tiele ook

aankocht en tentoonstelde in de kunststeden Amsterdam en Den Haag, vormde zijn collectie zich tegen de achtergrond van de Rotterdamse kunstwereld.

Rotterdam aan het einde van de negentiende eeuw

In de laatste twee decennia van de negentiende eeuw bezat Rotterdam een zeer actief kunstleven.¹⁰ Eens in de drie (en later vier) jaar werd er een Tentoonstelling van Levende Meesters georganiseerd. Er bestond een aantal kunstenaarsverenigingen, er was een Academie voor Beeldende Kunsten, er waren particuliere verzamelaars actief, er was een aantal kunsthandels en, niet te vergeten, er was het Museum Boymans. Het was een kunstleven dat tweeslachtig was. Aan de ene kant werd er vastgehouden aan vrij traditionele schilderkunst, aan de andere kant was er ook een vooruitstrevende tendens, waarmee Rotterdam in bepaalde opzichten zelfs vooruitliep op Amsterdam en Den Haag.

De meer traditionele kant van het Rotterdamse kunstklimaat kwam onder andere naar voren in het Aesthetisch Genootschap. Dat was een multidisciplinaire vereniging, waar met name de tableaux vivants publiek trokken. Ook Tiele was daarvan lid. Hij stelde portefeuilles met aquarellen beschikbaar voor diverse kunstbeschouwingen, die begeleid werden door muziek en voordrachten en waar 'de tekeningen – veelal aquarellen en ook wel etsen – behoorlijk verlicht op rekken geplaatst [waren] en in het midden der zaal de stoelenrijen [stonden] om plaats te nemen, wanneer de voordrachten aanvingen'.¹¹ Dat Tieles bijdragen op dit gebied gewaardeerd werden, blijkt uit de vraag of hij als bestuurslid van de afdeling beeldende kunsten wilde optreden. Hij bedankte echter. Aangezien Tiele direct bij de oprichting van de Rotterdamsche Kunstkring in 1893 het genootschap verliet en zich bij de Kunstkring voegde, lijkt hij met name lid van het genootschap geweest te zijn omdat het in Rotterdam de enige vereniging was die zich met de beeldende kunsten bezighield.

Schipperus en Rochussen

Binnen het traditionele facet van het Rotterdamse kunstklimaat speelden Piet Schipperus en Charles Rochussen, schilders die in een res-

pectievelijk romantische en historiserende stijl werkten, een belangrijke rol. De spaarzame schilderijtentoonstellingen van het Aesthetisch Genootschap werden onder andere door hen georganiseerd. De onderwerpen van, in ieder geval, de tableaux vivants en waarschijnlijk ook van de exposities van het genootschap weken dan ook niet veel van hun eigen schilderstijl af.¹² Ook op de Tentoonstellingen van Levende Meesters, verkooptentoonstellingen die jaarlijks afwisselend georganiseerd werden in de steden Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en vanaf 1894 ook in Arnhem, hadden de genoemde schilders invloed vanwege hun zitting in de tentoonstellingscommissie. Tot ver in de jaren negentig toonde de Rotterdamse versie van de tentoonstelling, gehouden in het gebouw van de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, dus veelal traditionele kunst, vaak met genretaferelen of landschappen tot onderwerp.¹³ Het aandeel werken van Haagse School-schilders bereikte pas een behoorlijke omvang aan het einde van de jaren tachtig van de negentiende eeuw.¹⁴ In het begin van de jaren negentig waren er meer leden van de jonge generatie vertegenwoordigd.

De Rotterdamse commissies en particulieren die aankochten op de Tentoonstellingen van Levende Meesters lijken nog behoudender te zijn geweest dan de samenstellers van de exposities. Er werd met name werk verworven van reeds gevestigde schilders van de Haagse School, van romantici en kunst van de School van Barbizon. Particulieren hadden het grootste aandeel in de aankopen. Tiele kocht op de betreffende tentoonstellingen overigens, voor zover bekend, niets aan. Dat de meeste Rotterdamse verzamelaars, onder wie bijvoorbeeld de scheepsbouwer Fop Smit, weinig vernieuwend werk aankochten, kwam ook duidelijk naar voren in twee tentoonstellingen uit Rotterdams particulier bezit, die in 1880 en 1890 in genoemde Rotterdamse Academie plaatsvonden.¹⁵ Inzenders in 1880 waren onder andere Johannes de Kuiper, jeneverbrander, de hierboven genoemde Fop Smit, Marius Vlierboom, koopman, L.V. Ledeboer, F.B. s'Jacob, burgemeester van Rotterdam vanaf 1893, en Hendrik Veder, kunstschilder. In 1890 kwamen daar onder andere Tiele en Pieter Haverkorn van Rijsewijk, directeur van Museum Boymans, bij.

In de kunsthandel konden deze meer behoudende verzamelaars terecht bij de Rotterdamse Kunstclub - een commerciële kunstenaarsvereniging - en bij Johannes van Mastenbroek. Mogelijk betrof Tiele hier ook werk. De oprichter van deze club, Johannes de Kuyper, was naast jeneverbrander ook particulier verzamelaar. Hij organiseerde met name verkooptentoonstellingen van Franse en Haagse kunstenaars.¹⁶ Van Mastenbroek handelde veelal in werk van de School van Barbizon en in laatromantische schilderijen. Hij betrok zijn werken via Goupil in Den Haag en was daarmee intermediair tussen die firma en een aantal Rotterdamse verzamelaars.¹⁷

Een laatste facet van de meer conservatieve kant van het Rotterdamse kunstklimaat tussen 1880 en 1900 vormt de Commissie van Aankoop, die bepaalde wat er verworven werd voor Museum Boymans. Deze commissie, met dezelfde samenstelling als de tentoonstellingscommissie waar Rochussen en Schipperus een grote rol in speelden, kocht op de Rotterdamse Tentoonstellingen van Levende Meesters werk aan van vrij traditioneel schilderende genre- en historiekunstenaars. Pas in 1894, toen de externe Commissie van Aankoop ophield te bestaan, kreeg de eerdergenoemde directeur van Boymans, Pieter Haverkorn van Rijsewijk, een doorslaggevende stem in de aankopen.¹⁸

Vernieuwing

Onder Haverkorn breidde de collectie van Museum Boymans zich snel uit. De directeur zorgde voor een aanvulling op de schilderijen van de kunstenaars van de Haagse School. Daarnaast startte hij een collectie moderne werken op papier. In dat kader aanvaardde hij in 1896 Tiele's aanbieding van Breitners aquarel *De Hoefsmid*, de eerste Breitner in de collectie van Museum Boymans. In 1903 zorgde Haverkorn voor de eerste Van Gogh in een openbare verzameling (overigens dertien jaar na de dood van de schilder). Museum Boymans representeert dus aan de ene kant, in de aankopen van de Commissie, de meer conservatieve tendens van het Rotterdamse kunstklimaat en aan de andere kant, in de aanvullingen op de collectie door Haverkorn, de vooruitstrevende tendens, waarover nu meer.

Kunsthandel Oldenzeel, naast Van Mastenbroek een van de weinige kunsthandels in Rotterdam, had op het moment dat Haverkorn zijn eerste Van Gogh kocht, al ruim tien jaar werk van deze expressionist in stock; bovendien organiseerde ze in 1892 als een van de eersten een expositie met twintig werken van Van Gogh. Tiele toonde echter geen belangstelling voor diens werk, terwijl er in Rotterdam toch een ware mode ontstond (mede door de aandacht die de Haagse kunstfilosoof Henricus P. Bremmer in zijn lezingen op de Rotterdamse Academie aan het oeuvre van Van Gogh schonk). De handelsstad liep hiermee voor op Amsterdam en Den Haag, waar de meer behoudende verenigingen Arti et Amicitiae en Pulchri Studio vernieuwing afremden.

De jonge Rotterdamsche Kunstkring valt eveneens onder de vernieuwende kant van het Rotterdamse kunstklimaat. In tegenstelling tot het Aesthetisch Genootschap en de zojuist genoemde Amsterdamse en Haagse kunstenaarsverenigingen, stimuleerde ze juist vernieuwing. Bij de oprichting in 1893 bleek dat daar behoefte aan was. Een flink aantal leden van het Aesthetisch Genootschap maakte de overstap naar deze nieuwe vereniging, hetgeen het begin van het einde betekende voor het al in 1877 opgerichte Genootschap; ook Tiele stapte over maar bleef lid tot vlak voor hij in 1903 naar Den Haag verhuisde.

Schilders van de Haagse School en de jongere impressionisten hadden de aandacht van de Rotterdamsche Kunstkring. Haverkorn, die van 1893 tot 1897 president was van de kring, was bang dat te veel 'symbolieke' kunst het publiek af zou schrikken.¹⁹ Daarom werd er ook een serie Haagse School-tentoonstellingen georganiseerd, waarvoor Tiele telkens werk inzond. Evenals Oldenzeel liet de kring ook symbolistische kunst van Toorop en De Moor zien en (weliswaar acht jaar later dan de kunsthandel) van Vincent van Gogh. Daarnaast besteedde ze, vanaf 1896, op grote schaal aandacht aan de aquarel als zelfstandige kunstvorm.

De belangstelling van Rotterdamse particuliere verzamelaars voor aquarellen van de jongere generatie Haagse en Amsterdamse schilders was niet erg groot. Met deze generatie worden de destijds jonge kunstenaars bedoeld, die hun Haagse voorgangers als voorbeeld namen (en er veelal ook les van kregen) maar veel expressiever werkten en in

ALBERT NEUHUIJS. - MOEDERZORGEN .

VERZAMELING J.-J. TIELE .

63. Albert Neuhuys, 'Sollicitude Maternelle' / 'Moederzorgen' (afb. 1). Krijt.
Foto Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam.

plaats van de natuur vaak de stedelijke omgeving tot hun onderwerp namen. Zij profileerden zich duidelijk als de nieuwe generatie.²⁰ Slechts een aantal particuliere verzamelaars, onder wie Johannes Koch, koopman, Johannes Pieter van der Schilden, meubelmaker, en zoals dadelijk duidelijk wordt, Jacobus Tiele, kocht werken op papier van deze kunstenaars aan. Met betrekking tot werk op papier én schilderijen moet hier Adriaan van Stolk genoemd worden, die al vanaf 1877 als Breitners (financieel) beschermer optrad.

Zoals uit het bovenstaande is gebleken, lagen de conventionele en de meer vooruitstrevende tendensen in het laat negentiende-eeuwse Rotterdamse kunstleven vrij ver uit elkaar. Het conventionele deel werd gerepresenteerd door romantische, historiserende en genretafere-len en door werk van de Haagse School en de School van Barbizon. Werk van de jongere generatie Amsterdamse en Haagse impressionisten en symbolisten, met als uitschieter werk van de expressionist Van Gogh, vertegenwoordigde het vernieuwende facet.

Samenstelling van de collectie

In de collectie Tiele waren beide aspecten van dit Rotterdamse kunst-klimaat terug te vinden, zoals reeds eerder bleek. Tiele begon, zoals veel (Rotterdamse) collega-verzamelaars, met het verzamelen van Franse kunst.²¹ Dat Tiele, zeer actief op het gebied van tentoonstellen, deze werken niet inzonder naar de tentoonstelling uit particulier bezit in 1880 geeft aan dat dit deel in zijn verzameling waarschijnlijk van weinig belang was. Om welke Franse werken het ging is niet bekend – alleen van het werk *Cairo* van Victor Pierre Huguët is zeker dat het zich in Tiele's collectie bevond.

Rond de jaren tachtig verving Tiele vrijwel al zijn Franse werken door Nederlandse. Vanaf 1885 kocht hij wisselend aquarellen en, in mindere mate, schilderijen van Nederlandse kunstenaars.

Tiele bezat een klein aantal aquarellen en tekeningen van meer traditionele schilders, zoals Alexander Bakker Korff en David Adolphe Constant Artz. De aquarel *Les inondations de 1855* uit 1855 van Charles Rochussen is het vroegst gedateerde werk dat Tiele kocht. In dezelfde groep werken vallen tekeningen en aquarellen van onder

andere Albert Neuhuys, *Sollicitude Maternelle* (afb. 1), en David Bles.²² Schilderijen van deze kunstenaars verwierf Tiele niet, in tegenstelling tot veel van zijn meer traditioneel verzamelende Rotterdamse collega's, die zich veelal op schilderkunst richtten. Tiele stelde dit kleine deel van zijn collectie, voor zover bekend, niet tentoon.

Evenals veel Rotterdamse verzamelaars bezat ook Tiele werk van de kunstenaars van de Haagse School. Zijn eerst bekende Nederlandse aankopen, in 1885, betroffen twee aquarellen van M.P. Bilders-van Bosse, een leerling van Johannes Bosboom, en een aquarel van F.P. ter Meulen, navolger van Anton Mauve. De meeste aquarellen binnen deze groep kocht Tiele bij de Hollandsche Teeken-Maatschappij in Den Haag, forum voor de Haagse School. Van Johannes Bosboom, Paul Gabriël, Jacob Maris, Jozef Israëls (*In 't veld*), Willem Roelofs en Jan Weissenbruch kocht Tiele schilderijen. Gedurende de periode 1890-1902 zond Tiele werken uit dit deel van de collectie zeker dertig keer in naar tentoonstellingen, onder andere bij Arti et Amicitiae in Amsterdam, de Rotterdamsche Kunstkring, Pulchri Studio, de Haagsche Kunstkring en de Rotterdamse Academie. Tiele woonde overigens praktisch naast de Academie, op de Coolvest. Hij was daar ook kunstlievend lid en hield er in 1897 een kunstbeschouwing. Wat hij toonde is, ook uit jaarverslagen van de Academie, niet bekend.²³

Kerncollectie

De collectie Tiele vond ook aansluiting bij het vooruitstrevende facet van het Rotterdamse kunstklimaat. Het grootste deel van de collectie bestond namelijk uit werken van de jongere Haagse en Amsterdamse generatie, met name aquarellen, etsen en tekeningen, en slechts een klein aantal schilderijen. Daaronder valt wel meteen een van de meest bekende werken uit de collectie, namelijk *Het witte paard* van George Hendrik Breitner, nu in het Stedelijk Museum Amsterdam. Tiele bezat zeker zeventien werken van Breitner, met name vroege artilleriestukken (*Cavaliers dans la neige*), die min of meer behoudend te noemen zijn omdat ze geïnspireerd waren op de artilleriestukken van Rochussen. Daarnaast betrof het een aantal figuurstukken, bijvoorbeeld van een balletdanseres (*Ballerine ajustant sa savate*) en een neger.

MEVROUW S.BISSCHOP-ROBERTSON-IN DE SCHUUR.

VERZAMELING J.G.TIELE.

64. *Suze Bisschop Robertson, 'In de schuur' (afb. 2). Aquarel.*

Foto Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam.

De eerste Breitners kocht Tiele in 1888, bij de Hollandsche Teeken-Maatschappij. Dat Tiele belang hechtte aan zijn werk blijkt uit de veelvuldige inzendingen naar tentoonstellingen.

De groep werken van de jonge generatie telt vijftien tekeningen en aquarellen van Suze Bisschop-Robertson, waaronder *In de schuur* (afb. 2). De krachtige maar ook veelal wat sombere stijl van haar - in eerste instantie veel gemaakte - krijttekeningen sprak weinigen in de jaren tachtig en negentig van de negentiende eeuw aan. Robertson verkocht in het begin van haar loopbaan dan ook nauwelijks iets en kreeg slechte kritieken. Voor haar eerste aquarellen, getoond op de Rotterdamse Academie, had ze daarom ook genoeg genomen met een bedrag van tien gulden. Tiele bood, op dezelfde tentoonstelling, zestig gulden per aquarel. In een interview in 1912 sprak Robertson daarom over de 'kunstbeschermer' J.J. Tiele. Overigens was ook Tiele's broer, Marinus Johannes, een vroege verzamelaar van haar werk.²⁴

Naast werk van Robertson en Breitner verwierf Tiele circa tachtig aquarellen, tekeningen en etsen van Marius Bauer (*Le Caire*) (afb. 3), Isaac Israëls (*Jeunes servantes dans la rue, en train de faire leurs commissions*), Menso Kamerlingh Onnes, Jan Voerman en Willem de Zwart. In de periode van 1889 tot 1906 zond Tiele zeker vijftig werken van deze jonge meesters in naar diverse tentoonstellingen, met name in Arti et Amicitiae (waar hij ook regelmatig meewerkte aan kunstbeschouwingen) en de Rotterdamsche Kunstkring. Hij verwierf de aquarellen en schilderijen onder andere op de Rotterdamse Academie, maar hij kocht ook bij de Nederlandsche Etsclub en de Hollandsche Teeken-Maatschappij in Den Haag. Dat Tiele overigens vrijwel nooit iets ter verkoop aanbood wanneer hij tentoonstelde, terwijl tentoonstellingen in die tijd vrijwel altijd commercieel waren, onderstreept zijn kunstliefde.

Een verwaarloosbaar deel van de collectie bestond uit werk met een symbolistische strekking. De vroege aquarel van Jan Toorop in Tiele's bezit, *L'enterrement* (afb. 4), was nog vrij impressionistisch van toon. In de aquarel *Carré de choux* liet Floris Verster, door de manier waarop de kleur de voorstelling domineert, slechts een symbolistische tendens zien. Echt symbolistisch werk kocht Tiele niet, terwijl dat vanaf

M. I. A. BAUER-GEZICHT OP CAIRO
VERZAMELING I. I. TIELE

65. Marius Bauer, 'Le Caire' / 'Gezicht op Caïro' (afb. 3). Aquarel.

Foto Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam.

het midden van de jaren negentig wel door de Rotterdamsche Kunstkring en door Oldenzeel aangeboden werd.

Of Tiele überhaupt bij Oldenzeel kocht, is niet bekend. Buiten Rotterdam nam hij sporadisch werk af van de kunsthandel E.J. van Wisselingh & Co in Den Haag, die in 1894 een tentoonstelling organiseerde in het Maashotel aan de Boompjes in Rotterdam. Daaraan werkte Tiele mee. Wat hij liet zien, is onbekend maar naar aanleiding van de tentoonstelling schreef Grada Marius, destijds een befaamd kunstcritica²⁵: 'Nu geloof ik wel dat de smaak voor de kunst in Rotterdam in de laatste jaren sterk ontwikkeld is. De heer Tiele gaf reeds jaren geleden een bewijs dat hij nevens de Marissen ook Breitner, Suze Robertson e.a. jongeren waardeerde en er geld voor durfde te besteden, in een tijd, toen de beide laatste artiesten nog weinig naam hadden en weinig aanmoediging vonden. In het algemeen is een verzamelaar wel geneigd duizenden guldens te geven voor een bekenden

naam, maar een paar honderd gulden te geven voor een mooi schilderij van een niet bekend artist durven weinig zoogenaamde kunstliefhebbers te doen.²⁶

Veiling van de collectie

Met zijn afscheid van het Rotterdamse kunstleven (en daarmee van zijn arbeidzame leven) in 1903, namen al Tieles aan kunst verwante activiteiten af. In het Haagse trouwde hij, op 68-jarige leeftijd, met de 36 jaar oude Kornelia Maria Adriana van Valkenburg van de Kreke. Zij was al gedurende geruime tijd Jacobus' minnares. Kornelia was echter, zo wil de familie-overlevering, van lagere komaf (al zou haar naam dat niet zeggen) en uit vrees voor een schandaal kon het paar pas trouwen toen Tiele zijn functie neergelegd had en verhuisd was. Met het huwelijk werd ook een testament vastgelegd, waarin Tiele zijn gehele inboedel 'met uitzondering van mijne schilderijen, tekeningen, aquarellen, platen en prachtwerken' aan zijn kersverse vrouw legateerde.²⁷ In zijn uiterste wilsbeschikking, die dateert van 30 mei 1905, legde Tiele echter niets vast over zijn collectie maar liet hij simpelweg 'alle onroerende en roerende goederen' achter die Kornelia zou verkiezen.²⁸

Wellicht had Tiele op dat moment al het plan om zijn verzameling zelf te veilen, wat hij in 1907, vier jaar voor zijn dood, ook deed. De veiling, georganiseerd door Frederik Muller en Elbert-Jan van Wisselingh, gaf maar circa de helft van de werken uit de collectie Tiele vrij.²⁹ Misschien verkocht Tiele nog een en ander op een kunstbeschouwing in Pulchri Studio in datzelfde jaar, waar onder andere werk uit de collectie Bignell, Tiele en Zürcher getoond werd.³⁰ Tien dagen na de veiling kocht Tiele namelijk nog ruim zestig lijsten bij Van Wisselingh; wellicht wilde hij de overgebleven werken zelf presentabel maken voor die kunstbeschouwing.³¹

Van Wisselingh was, met zeventien werken waaronder zeven van de negen Breitners, de grootste afnemer op de veiling. Buffa en Goupil kochten respectievelijk Marius Bauers *Sous les murs de Caïro* en Ter Meulens *Chèvre Couchée*. Ook kleinere handelaars namen werk af op de veiling, zoals de jonge Rotterdamse kunsthandel van A.M. Reckers,

66. Jan Toorop, 'L'enterrement' / 'Dorpsbegrafenis' (afb. 4). Aquatint.

Foto Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam.

de Haagse kunsthandel van Jan Catharinus Schüller en de makelaar in kunst Maurits van Gelder.

Openbare collecties

Over het (kleinere) aandeel particuliere kopers op de veiling is weinig bekend. C.D. Reich, van wie een deel van de collectie in het Rijksmuseum in Amsterdam terecht kwam, kocht werk van De Bock en Bosboom en een werk van Breitner.³² J.P. van der Schilden, meubelmaker, handelaar en verzamelaar, kocht de vroegste aquatint uit de collectie, van Charles Rochussen. De geannoteerde catalogus laat bij de werken van Isaac Israëls een naam lezen die lijkt op die van de arts en verzamelaar J.F.S. Esser, namelijk bij twee cafécènes en bij *Jeunes servantes dans la rue, en train de faire leurs commissions* (afb. 5), een

ISAÄC ISRAELS-OP STRAAT

VFRZAMELING I.I. TIELE

67. Isaac Israëls, *'Jeunes servantes dans la rue, en train de faire leurs commissions'* / *'Op straat'* (afb. 5). Pastel. Foto Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam.

aquarel die in 1999 nog te zien was op de Isaac Israëls-tentoonstelling in de Kunsthal in Rotterdam.³³ Tiele's collega's, de eerdergenoemde Jacobus Nienhuys, Eppe Roelfs Harkema en Hermanus van Beek, kochten allen werk van Breitner aan.

Een aantal werken is via allerlei omwegen na de veiling in diverse openbare collecties terechtgekomen of is recent op tentoonstellingen

te zien geweest, wat iets zegt over het belang dat er tegenwoordig aan gehecht wordt. *Les chaloupes* van Breitner bevindt zich nu in het Stedelijk Museum Amsterdam, evenals *La Sablière* van Willem Tholen. *Au café 'Mille Colonnes' à Amsterdam* van Isaac Israëls is geruime tijd aanwezig geweest in de collectie van het Museum voor Schone Kunsten in Antwerpen. Een aantal werken ging naar Museum Boijmans Van Beuningen: *L'enterrement* van Toorop en twee Breitners, *De Hoefsmid* en *Het witte paard*. In het Rijksmuseum in Amsterdam kwam *Cavallerie in een Brabants dorp*, eveneens van Breitner, terecht. Daarnaast werd aan een aantal werken uit Tieles collectie dat zich nu in particuliere collecties bevindt, aandacht besteed op de Breitner-tentoonstelling van 1994-1995 in het Stedelijk Museum Amsterdam.

Historisch document

Uit de beschrijving van het Rotterdamse kunstklimaat aan het einde van de negentiende eeuw en uit de beschrijving van de collectie Tiele is duidelijk geworden op welke manier het tweeledige Rotterdamse kunstleven in de collectie vertegenwoordigd was. Circa tien procent van de collectie bestond uit, met name, tekeningen en aquarellen van meer traditioneel werkende meesters en ongeveer vijftientig procent van de collectie was van de hand van Haagse School-meesters, waarvan – in verhouding – een groot deel schilderijen. Dit deel sluit duidelijk aan bij het meer traditioneel georiënteerde facet van het Rotterdamse kunstklimaat, waar bijvoorbeeld het Aesthetisch Genootschap en kunsthandel Van Mastenbroek een rol in speelden.

Ruim vijftien procent van de collectie bestond uit tekeningen en aquarellen van de jongere Haagse en Amsterdamse generatie kunstenaars. Tiele had al vroeg aandacht voor onder meer Breitner en Suze Robertson. Hoewel hij daarin niet de enige was, moeten de opmerkingen van Zilcken en Marius over Tieles vermeende vooruitstrevendheid in dit licht gezien worden. Hun opmerkingen, en daarnaast Suze Robertsons idee van Tiele als 'kunstbeschermer', geven aan dat er destijds belang aan de collectie werd gehecht. Er zijn meer factoren die daarop wijzen: Tieles actieve deelname aan tentoonstellingen en kunstbeschouwingen, zijn (bestuurs)lidmaatschap van diverse verenigingen

en zijn sociale status als succesvol 'makelaar in tabak'. Dat er daarnaast belangrijke kunsthandelaars, zoals Wisselingh, Buffa en Goupil, op de veiling van Tieles collectie afkwamen, geeft aan dat de collectie goed bekendstond. Hoogtepunt van de waardering is natuurlijk de speciale uitgave over Tieles collectie, in een serie waarin ook grote verzamelingen als die van Van Eeghen en Mesdag aan bod kwamen.

Heden ten dage is de bekendheid van de collectie Tiele lang niet zo groot als aan het einde van de negentiende eeuw en dat komt niet alleen doordat de verzameling uit elkaar viel en slechts een aantal werken in openbare collecties terecht kwam (Breitner, Tholen, Toorop en Israëls). Als Tiele bijvoorbeeld ook symbolistisch werk van Toorop en werken van Vincent van Gogh aangekocht had, zou zijn collectie vandaag de dag bekender zijn. Ondanks het feit dat Tieles collectie weinig 'uitschieters' kende, verdient de (reconstructie van) de verzameling een plek in de kunstgeschiedschrijving. De collectie verenigde immers de twee facetten van het Rotterdamse kunstklimaat, met een nadruk op het vooruitstrevende aspect, en vormt daarmee een kunsthistorisch document van het verzamelen in Rotterdam tussen 1880 en 1900.

NOTEN

1 [P. Zilcken], *Vereeniging tot Bevordering van Beeldende Kunsten. Verzameling „J.J. Tiele”* (z.pl. [Amsterdam] 1897) ongepagineerd.

2 In het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag, en in het Rijksmuseum, Amsterdam, is een omvangrijk deel van Zilckens correspondentie bewaard gebleven, maar daar komt de naam Tiele niet in voor; ook in Zilckens memoires wordt de naam niet genoemd, zie: P. Zilcken, *Au jardin du passé: un demi-siècle d'art et du littérature: lettres à une amie* (Paris 1930).

3 De reconstructie van de collectie maakte deel uit van mijn doctoraalscriptie, ter inzage in het RKD, Den Haag: Véronique Baar, *De Collectie Tiele. Een onderzoek naar de negentiende-eeuwse verzameling van Jacobus Johannes Tiele* (Utrecht 2000) (begeleider: dr. Annemieke Hoogenboom). Om de reconstructie te maken zijn de collectiebeschrijving en de veilingcatalogus gebruikt, resp. op.cit. (z.n.1) en *Catalogue des aquarelles dessins et pastels formant la collection T...de la Haye*, Amsterdam (Frederik Muller & Cie / E.J. van Wisselingh & Cie) 19 maart 1907, Lugtnr. 65241. Daarnaast zijn ruim tweehonderd tentoonstellingscatalogi nagelopen, in de periode 1875-1905. Tentoonstellingen van Levende Meesters konden teruggevonden worden via het

on-line bestand CADENS (A Computerised Compilation of Contemporary Art at Dutch Exhibitions in the Nineteenth S(C)entury). Verder werden monografische tentoonstellingscatalogi geraadpleegd van alle kunstenaars in de verzameling.

4 Aan de collectie J.J. Tiele wordt weinig aandacht besteed in recente bronnen: Bionda geeft met een halve pagina tekst nog de meeste informatie, maar hij baseert zich vrijwel alleen op de collectiebeschrijving van Zilcken. Zie: R. Bionda, 'De afzet van eigentijdse kunst in Nederland', in: tent. cat. *De schilders van Tachtig. Nederlandse schilderkunst 1880-1895* (Amsterdam, Rijksmuseum Vincent van Gogh / Glasgow, The Burrell Collection, 1991) 67.

5 Beide broers verwierven enige bekendheid, zie: E.H. Cossee, '“Zoo wij iets sloopen, het is niet de godsdienst”. Cornelis Petrus Tiele (1830-1902) als apologeet van het Modernisme', *Jaarboek voor de geschiedenis van het Nederlands Protestantisme na 1800*, 1 (1993) 17-33 en Mr. U.J. Jinkes de Jong en A.P.W.M. Kosten (red.), *Dr. Pieter Anton Tiele. Documentaire bijdrage tot een biografie* ('s-Gravenhage 1981), onder andere p. 9. Na de dood van Pieter Anton kreeg een HBO opleiding voor Bibliotheek en Documentatie zijn naam en werd de P.A. Tiele Stichting opgericht.

6 Voor de collectie van Marinus Johannes Tiele zie: *Catalogus van moderne schilderijen, aquarellen, pastels en teekeningen vormende de collectie van wijlen den weled. geb. heer M.J. Tiele te 's Gravenhage* (Amsterdam, Van Marle en Bignell, 28 oktober 1925) Lugtnr. 89111.

7 J.F. Heijbroek en E.L. Wouthuysen, *Portret van een kunsthandel. De firma Van Wisselingh en zijn compagnons 1838-heden* (Zwolle z.j. [1999]) 279, 264 en 249.

8 Christiaan Kramm noemt Van Olst als verzamelaar van schilderijen van Roelofs, zie: C. Kramm, *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters* (Amsterdam 1857-1864 [herdruk Amsterdam 1974]), tweede deel (IV-VI en aanhangsel) 1376.

9 *Economisch-historisch Jaarboek. Bijdragen tot de Economische Geschiedenis van Nederland*, 25 (1952) 251.

10 De kunsthistorische literatuur doet vaak anders vermoeden omdat er veel meer aandacht geschonken wordt aan de kunststeden Amsterdam en Den Haag.

11 J. Verheul Dzn., *Het aesthetisch genootschap te Rotterdam, opgericht in 1877, ontbonden in 1903. Een herinnering aan den werkkring van het genootschap gedurende de 25 jaren van zijn bestaan* (Rotterdam z.j. [1934]).

12 Als uitgangspunt voor de tableaux vivants werden bijvoorbeeld werken van Charles Rochussen zelf en Alexander Bakker Korff gebruikt, zie: A.B.G.M. van Kalmthout, *Muzentempels. Multidisciplinaire kunstkringen in Nederland tussen 1880 en 1914* (z.pl. [Hilversum] 1998) 528.

13 Tussen 1880 en 1900 werd de Tentoonstelling van Levende Meesters in Rotterdam georganiseerd in de jaren 1882, 1885, 1888, 1891, 1894 en 1898. Zie: tent. cat. *Catalogus van schilderijen en andere kunstwerken* (Rotterdam,

Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, 1882) ongepagineerd, en de gelijknamige catalogi van de andere jaren.

14 Terwijl de landelijke belangstelling rond 1888 alweer begon af te nemen, zie: S. de Bodt, *Anton Mauve en de Haagse School. 'de meester van het zilveren licht'* (z.pl. [Amsterdam] z.j. [1997]) (Serie Openbaar Kunstbezit, nr. 4) 4.

15 Tent. cat., *Catalogus der tentoonstelling van moderne schilderijen, bijeengebracht uit bestaande, particuliere verzamelingen te dezen stede* (Rotterdam, Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, 1880) ongepagineerd, en: tent. cat., *Catalogus der tentoonstelling van Schilderijen, bijeengebracht uit bestaande, particuliere verzamelingen te dezen stede* (Rotterdam, Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, 1890) ongepagineerd.

16 A.B.G.M. van Kalmthout, op.cit. (z.n.12) 531.

17 D.P. Dekkers, *Jozef Israëls, een succesvol schilder van het vissersgenre* (z.pl. [Amsterdam], z.j. [1994]) 155.

18 J. de Vries, E. van Uitert en S. de Bodt (red.), *Pieter Haverkorn van Rijsewijk 1839-1919. Dominee, journalist en museumdirecteur* (z.pl. [Amsterdam] z.j. [1996]) 62; een van Haverkorns kinderen, Hendri Adriaan, trouwde overigens met de laat-erkende en op Deli verwekte dochter van Marinus Johannes Tiele, zie p. 41.

19 A.B.G.M. van Kalmthout, op.cit. (z.n.12) 530.

20 Zie ook: tent. cat., *De schilders van Tachtig*, op cit. (z.n.4) 11. Er wordt ook wel gesproken van een tweede generatie Haagse School-schilders, zie: J. Sillevis en A. Tabak, *Het Haagse School boek* (Zwolle / Den Haag, z.j. [2001]) 101-167.

21 Werk van de schilders van Barbizon was bijvoorbeeld heel populair op de Nederlandse markt en dus ook in Rotterdam, vanaf ongeveer 1880, zie: A. Vergeest, *The French Collection. Nineteenth-century French paintings in Dutch public collections* (Amsterdam 2000) 21.

22 Neuhuys wordt officieel tot de Haagse School gerekend. Zijn binnen-huistaferelen kunnen echter min of meer traditioneel genoemd worden.

23 Tiele's 'aquarellen enz.' waren op 5 maart 1889 te bezichtigen, zie: *Aesthetisch Genootschap Rotterdam. Jaarverslag over 1889 uitgebracht in Algemeene Vergadering van 28 oktober 1890*, p.2.

24 Marinus Johannes bezat in ieder geval dertien werken van Robertson, zie: *Catalogus van moderne schilderijen*, op.cit. (z.n. 6).

25 Een catalogus van de tentoonstelling is waarschijnlijk niet gemaakt, zie: J.F. Heijbroek en E.L. Wouthuysen, op.cit. (z.n.5) 300.

26 G.H. Marius, 'Van Tentoonstellingen', *De Nederlandsche spectator*, 14 april 1894, p. 125.

27 Gemeentearchief Rotterdam, archief notaris E. Suermondt 1901-1905, inv. nr. 165 (akte 84, 13/07/1903, huwelijksvoorwaarden J.J. Tiele en Kornelia Maria Adriana van Valkenburg van de Kreke).

28 Idem, inv. nr. 166 (akte 47, 30/05/1905, testament J.J. Tiele).

29 *Catalogue des aquarelles*, op.cit. (z.n.3).

30 Anoniem, *Jaarverslag (over 1907). Naamlijst der leden van het Schilderkunstig Genootschap Pulchri Studio, onder bescherming van Hare Majesteit de Koningin, Hare Majesteit de Koningin-Moeder en zijne koninklijke Hoogheid de prins der Nederlanden, hertog van Mecklenburg*, 's-Gravenhage 1908, p. 15.

31 RKD, Den Haag, verkoopboek E.J. van Wisselingh & Cie, 1907-1908, foliant 176.

32 Voor de collectie van C.D. Reich zie: Mr. H.F.W. Jeldes, 'De collectie-Reich', *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift* 34 (1924), deel 67, pp. 6-16 en pp. 161-170.

33 Zie: tent.cat. *Isaac Israëls: Hollands Impressionist* (Rotterdam, Kunsthall, 1999/2000).